

S A Y I 16 • 2 0 0 6

İslâm Araştırmaları Dergisi

TURKISH JOURNAL OF ISLAMIC STUDIES

İBN HALDUN
Özel Sayısı
II

Psikoloji ve Din: Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri

Ali Ayten

İstanbul: İz Yayıncılık, 2006. 151 sayfa.

Herhangi bir bilimsel disiplinin zenginliği, o alanda düşünce üreten ve çalışmalar yapan kişilerin birikimlerinden oluşmaktadır. O alanı çok iyi tanıyabilmenin temel şartlarından birisi de bu kişilerin düşüncelerini kendi yaşam çerçeveleri içerisinde anlamaktan geçmektedir. Psikolojinin ilk ekollerinden davranışçı psikolojinin insan davranışlarının dışarıdan gözlenebilenlerinin üzerine yoğunlaşması, temel ilgi alanı olan insan ruhundan uzaklaşmasına neden olmuştur. Davranışçıların bu sınırlı insan doğası anlayışı, bazı psikologları bir arayış içerisine itmiştir. Psikolojinin ilgi alanının, belki de insan ruhunu daha iyi yansıtan ve temel fonksiyonları olan sevgi, akıl, vicdan ve değer yargılarına yoğunlaşması gerektiğini savunan psikologların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunların belli başlıları Abraham Maslow, C. G. Jung, S. Freud, Erich Fromm, Alfred Adler ve Victor Frankl'dır. Bugün Türkiye'de ve dünyada psikoloji ve din psikolojisi alanında en çok okunan ve düşüncelerinden yararlanan psikologlar bunlardır. Ancak bu psikologların düşüncelerine bir arada yer veren derli toplu Türkçe bir araştırma mevcut değildir. Kaynakların Batı dillerinde olması, Türk okuyucuların ve araştırmacıların bu kişilerden yararlanmalarını oldukça sınırlandırmaktadır. Bu sorunlar nedeniyle araştırmacı Ali Ayten din ve psikoloji ilişkisine yön veren beş bilim adamının özellikle din konusundaki düşüncelerini kısa ve özlü olarak bir araya getirerek bir kitapta yayımlamak suretiyle büyük bir hizmette bulunmuştur. Yazar kitabında adı geçen psikologların din ve tanrı anlayışlarını, onların psikoloji teorileri zemininde ortaya koymaya çalışmıştır.

Kitap, Prof. Dr. Ali Köse'nin kısa ve özlü "Sunuş"u ile başlamaktadır. Daha sonra yazarın giriş niteliğinde bir "Önsöz"ü bulunmaktadır. Beş seçkin din psikoloğunu tanıtmaya yönelik olan kitapta her bir psikolog için bir bölüm ayrılmıştır. Her psikoloğa ayrılan bölüm "Giriş", alt başlıklar, "Sonuç" ve "Kaynakça"dan oluşmaktadır. Kaynaklar böyle bir çalışma için yeterli düzeydedir. Oldukça sade ve anlaşılır bir dille kaleme alınan kitabın sonunda yer alan "İndeks" eserin kullanımını kolaylaştırmaktadır.

Yazar psikologların tanıtımında kronolojik sıra takip etmiş ve "Birinci Bölüm"de Sigmund Freud'u tanıtmaya çalışmıştır. "İkinci Bölüm"de Freud'un öğrencisi olan ve daha sonra sembollerin yorumu ve din konusundaki düşünce farklılığından dolayı Freud'dan tamamen ayrılan, kendine göre bir din

anlayışı geliştiren ve dini kolektif bilinç dışı arketipi olarak gören Jung'a yer verilmiştir. "Üçüncü Bölüm"de ise, kitaplarında daha çok özgürlük konusunu işleyen ve insanların özgür olma isteği ile bu isteğin insana yüklediği sorumluluk duygusundan da korktuğu için özgürlükten kaçındığını iddia eden; insanların, kendi ürettikleri mal ve düşüncelerin bağımlı bir nesnesi durumuna düştüğünü savunan ve dine de bu gözle bakan E. Fromm'a ve onun Freud ve Jung hakkındaki düşüncesine yer verilmektedir. "Dördüncü Bölüm"de yazar, hümanist psikolojinin önemli temsilcilerinden olan ve bugün popüler psikolojide "kendini gerçekleştirme" anlayışının mimarı ve dini, insanın en üst düzey bir ihtiyacı ve kendini gerçekleştiren insanların daha derinden yaşadıkları bir derin tecrübe şekli olarak gören Abraham Maslow'u ele almıştır. "Beşinci Bölüm"de ise günümüz insanının "anlamsızlık sorunu"nu ve insanların ruhsal sıkıntılarının arkasında yatan temel nedenin anlamlandırma sorunu olduğunu dile getiren ve dinin yaşamı anlamlandırmada önemli fonksiyonu olduğunu iddia eden Victor Frankl'e yer verilmiştir. Kitapta düşünceleri ele alınan beş düşünür de, din psikolojisinin kuruluş ve gelişmesinde önemli rolleri olan ve özellikle günümüzde dinin bireyin yaşamındaki fonksiyonunun daha iyi anlaşılması açısından bir düşünce çerçevesi geliştirmiş önemli şahsiyetlerdir.

Kitapta yer alan psikologların yaşadığı dönem ve ailelerinin sosyo-kültürel yapıları hakkında kısa bilgiler verilmiş olması, onların düşünce dünyalarının daha iyi anlaşılmasında aydınlatıcı olmaktadır. Mamafih yer yer normatif değerlendirmelerle karşılaşmakta, özellikle bu durum dinle ilgili olumsuz görüşü olan düşünürlerde kendisini daha çok hissettirmektedir. Örneğin Freud için "Dine karşı olumsuz bir yaklaşım içerisindedir" (s. 17), bir başka psikolog için "Dine karşı olumlu yaklaşmaktadır" gibi ifadeler, aslında düşünürü anlamaktan ziyade, din hakkında olumsuz gibi görünenleri eleştiriye, olumlu gibi düşünenleri de tasvip etmeye yönelik bir tutum izlenimi vermektedir (s. 28). Yazar zaman zaman kendi ifadesiyle dinin "hakiki gerçekliği"nden bahsetmektedir. Halbuki din psikolojisi dinin doğru mu, yanlış mı olduğu ile ilgilenmez; dinin birey yaşamındaki görünümünü, birinci olarak dinin bireyin tutum ve davranışlarına etkisini, ikinci olarak da dinin bireysel farklılıklardan nasıl etkilendiğini, dinin birey yaşamındaki farklı tezahürlerinin psikolojik zeminini araştırır.

Bir yerde Freud'un dinî eğilimi güçlü bir ailede büyüdüğü, ailesinin ona bakmak için Katolik bir dadı tuttuğu ve kendisinin önce Eski Ahit'i (Tevrat) okuduğu, daha sonra okul yıllarında Yeni Ahit'i (İncil) okumaya merak sardığı

anlatılırken (s. 17), bir başka yerde ise tanrı inancından uzak bir ortamda yetiştirildiği vurgulanarak (s. 27) çelişkiye düşülmektedir. Özellikle Freud değerlendirilirken E. Fromm'un düşüncesine yer verilmemiş olması, Freud'un tamamen din karşıtı olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır. Halbuki bazı düşünürlere göre de Freud genel anlamda din karşıtı değildi; yalnızca kurumsallaşan dine karşı idi. Çünkü Freud'a göre din kurumsallaştıkça özünden uzaklaşmaktadır. Nitekim yazar yer yer Freud'un mistik bir kişiliğe sahip olduğunu vurgulamaktadır. Fromm'un da dediği gibi, Freud hümanist bir din taraftarıydı. Freud'un tanrı hakkındaki düşüncesinin daha iyi anlaşılması için onu en iyi tanıyanlardan Alman ilâhiyatçı Hans Küng'ün *The Problem of God in Freud* kitabı incelenirse daha iyi olurdu.

İslâm dünyasında bir insan psikolojisi anlayışının geliştirilememesi, kendi kültürel değerlerimizi Batılı psikoloji anlayışları açısından değerlendirmemize neden olmaktadır. Bu çerçevede kendi kültürel değerlerimizin psiko-sosyal açıdan yorumlanmasında Jung ve Maslow gibi Batılı psikologların psikoloji anlayışlarına başvurmakta, kültürel değerler açısından bize uygun olanları yüceltmeye çalışmaktayız. Bu psikologlar, içerisinde yaşadıkları kendi toplumsal ve bireysel sorunlarına çözüm bulmaya yönelik teoriler ortaya koyma eğilimi içerisinde olmuşlardır. Özellikle günümüzde Türkiye'de dinin anlaşılmasında ve din etrafında dönen birtakım sorunların netleştirilmesi ve uzlaştırılmasında bu düşünürlerin düşüncelerinden ne ölçüde yararlanılabileceği gündeme gelebilir. Çünkü bu din psikologlarının düşünceleri seküler bir dünyada dinin yerinin ne olması gerektiği, ondan vazgeçilip geçilemeyeceği konusu, birey ve toplum hayatındaki rolü açısından bir çözüm önerisi sunabilecek nitelikte görülmektedir. Sekülerleşmenin dinden uzaklaşma olmadığı ve bir yaklaşım biçimi olması gerektiği anlayışı V. Frankl'ın düşüncesiyle de pekiştirilmektedir.

Günümüz dünyasında oldukça önemli hâle gelen ruhsal sorunların çözümüne, beklendiği gibi, ekonomik ve sosyal gelişmelerin yeterince katkıda bulunmadığı; aksine zenginleşen dünyada ruhsal sorunların, şiddet ve saldırganlık eğilimlerinin daha da arttığı görülmüş, soruna çözüm arayışları içerisinde dinin yeri ve fonksiyonu tartışılır hâle gelmiştir. Bu yazarlar dinî tecrübenin evrenselliğinin insan doğasının bir sonucu olduğu ve dinin ruhsal sıkıntıların tedavisinde önemli iyileştirici bir etken olarak karşımıza çıktığı konusunda hemfikirlerdir. Dolayısıyla insanın kutsallaştırılarak veya kutsalla ilişki içerisinde yüceltilebileceğini vurgulamaktadırlar.

Kitapta, ele alınan bu beş psikologla benzer bir çizgiyi paylaşan Adler'in yer almaması, bir eksiklikler. Çünkü V. Frankl'ın düşüncesinin gelişmesinde ve olgunlaşmasında Adler'in büyük etkisi, Freud ve Jung'la da arkadaşlığı olmuştur. Düşünürlerin psikoloji anlayışları, içinde bulundukları yaş özellikleri ve dönemsel şartlar açısından da değerlendirilebilir, böylece psikologun psikolojik tahlili de yapılmış olurdu. Ayrıca onların gelişim dönemlerindeki düşünce değişiklikleri kronolojik bir tahlile tabi tutulabilirdi. Bu tür çalışmalarda düşünürlerin temel yaklaşımlarını anlayabilmek için, daha geniş konjonktürel bakış açısıyla yaklaşmak gerekmektedir. O dönemde hâkim olan felsefi düşünce, toplumsal değişimler ve gelişmelerin de yakından tanınması bu düşünürlerin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Kitap genelde böyle bir çerçeve içerisinde yer almamış gibi gözüküyor. Bunun da en önemli nedeni, Türkiye'de özellikle sosyal bilim alanlarında, Batı ile karşılaştırıldığında bilimsel disiplinlerin çok kesin çizgilerle birbirinden ayrılıp diğer disiplinlerle işbirliği ve iletişim içerisinde olmamalarıdır.

Yazar genelde, bu düşünürlerle dinin kaynağı konusunda İslâm dini açısından yaklaşmakta, düşünürleri dinin aşkın kaynağını inkâr etmekle suçlamaktadır. Halbuki gerek dinin lehinde, gerekse dinin aleyhinde olan psikologlar dine fonksiyonel açıdan, bireyin davranışına olan etkisi açısından yaklaşmaktadırlar. “Dinin ve Tanrının aşkın boyutu ve gerçekliği konusunda olumsuz bir tutum sergileyen Fromm....” şeklindeki değerlendirme bu tutuma örnek gösterilebilir (s. 86). Öte yandan yazar bazı sayfalarda çok yanlış anlamalara neden olacak hatalar yapmıştır. Örneğin, “Adler'in insandaki temel motivasyonun **haz** istemi olduğu görüşüne...” (s. 129) cümlesinde “haz” kelimesinin “güç” ile değiştirilmesi gerekmektedir.

Din ve psikoloji ilişkisine yön veren beş bilim adamının özellikle din konusundaki düşüncelerini kısa ve özlü bir şekilde bir araya getirip bir kitapta yayımlamak suretiyle yazar Türkiye'de din psikolojisi alanına büyük bir hizmet sunmuştur.

Ali Kuşat